

Lélektani kísérlet

Vassy Zoltánnal, az ELTE és a Szintézis Paralabor mindkét részről elismert szaktekintélyével folytattunk eszmecserét művészi és tudományos tevékenységének összeegyeztethetőségéről, mozgatórugóiról, az emberi viselkedésről. A beszélgetés – stilszerűen – a labor kicsiny, hangszigetelt kísérleti helyiségében zajlott le.

– A Szintézis Újság több számában találkoztak az olvasók írásaiddal. Novellával, vagy versekkel, amit írhatott volna más is, de végül is te írtad. Sokaknak furcsa, hogy egy fizikus verseket ír, lírában fogalmaz. Neked ez mennyire természetes? Hogy látod ezt a kérdést?

– Mindjárt több pontosítást kell ehhez hozzáfűznöm. Egyrészt én azért olyan nagyon igazi fizikus nem vagyok, hiszen parapszichológiával foglalkozom már a diákéveim óta. Továbbá az évfolyamban egy csomó fizikus diák szintén írt verseket meg novellákat annak idején. Irodalmi alkotókörünk is volt, és egyetemi lapokban megjelentek az írásaink még a '60-as években. Tehát a fizikusoktól sem idegen az, hogy ők mással is foglalkoznak. Ami ráadásul engem még megkülönböztet, hogy én nem olyan lírai verseket írtam már akkor sem, mint a költők, hogy van neki egy nagy érzelme, és az „kidomborodik” belőle valamiképpen magától... Hanem nekem ez egy érdekes intellektuális feladat volt: megfogalmazni szépen, kifejezően objektív dolgokat a világról. Soha nem írtam a saját érzéseimről verset. Egyszerűen nem érdekelt annyira ez a téma. Éreztem azért a dolgokat természetesen, ki is tudtam alkalmasint fejezni élőlőszóban másoknak, ha éppen az egy olyan érzés volt. De az iránt nem éreztem késztetést, hogy ebből verset faragjak. Hasonló volt a helyzet a novellával is. Fől tudtam háborodni például rengeteg politikai dolgon, hisz' még benne voltunk javában a kommunizmusban; dühös politikai verseket írtam, de azt is úgy, hogy igyekeztem teljesen hideg fejjel megfogalmazni. Egyfajta szórakozás volt inkább: ha volt valami gondolatom a világról, amiről úgy gondoltam, hasonlít régebbi nagy költők gondolatvilágához, illett volna hozzájuk, hogy ilyesmiket írjanak, ha ma élnének, megírtam. Ezért is csináltam ezt a *Klasszikus Tanulmányok* sorozatot, ami nyolc-tíz versnél nem több egyébként. Most már kicsit nagyképűségnek tűnik, ahogy akkor ilyesmikre vetemedtem. Nyilván nem teljesen olyanok ezek a versek, mint amelyet mondjuk Rilke írt volna. De úgy éreztem, ha egymás mellé tesz valaki egy általam írt Rilke- és egy általam írt József Attila-verset, azokról el lehet dönteni, melyik lehetett volna inkább az egyik, mint a másik. Mindamellettnél tényleg jó szórakozás volt. Jobban meg tudtam ismerni a költőket ezáltal: kicsit más szemmel olvassa az ember akkor, hogyha utánozni kívánja; nyilván mindenki így van ezzel, aki bármilyen más dimenzióban üz hasonló játékot.

– És versben létezik igazi Vassy Zoltán? Tehát „írhatta volna Vassy Zoltán – írta Vassy Zoltán”?

– Nem hiszem, hogy volna Vassy-vers. Amikor egész kicsi voltam, amolyan szerelmes tizenhat éves, akkor persze írtam holmi kezdeményeket, de azok nem voltak igazából versek. Tulajdonképpen prózák voltak. Az ember azt hiszi, hogy versek, de nem volt meg bennük az a minőség, amit mondjuk egy Rilke-utánzatba azért már sikerült belevinni valahogy. Na az tényleg olyan, ahogy a költők csinálják, és nagyon sok rossz költő csinálja, hogy leül, és

akkor ömlik belőle... Ezt utálok mindenben, ezt az „ahogy esik, úgy puffan” stílust. Lehet, mert nem vagyok tehetséges költőnek... Ha valaki tehetséges, leül, mint Petőfi; meglátszik a versein: néha nagyon rosszak, néha viszont zseniálisak. Igen egyenetlen, mert ő leült, és elkezdte, ahogy éppen jött. Nagyon jó ritmusérzéke is volt; akkor az még fontos volt a versekben. Zenei érzéke is nyilván volt a rímekhez. „Elhull a virág, eliramlik az élet...” Hát micsoda sor, ez valami csoda! Ha csak egy sort néz az ember, és beleérez, ez tényleg zseniális. Másrészt viszont, amikor az a bizonyos napfogyatkozás volt, belenézett a Napba, és megfájdult a szeme. S akkor erről írt négy olyan sort, amit mindenféle Kati néni vagy Józsi bácsi is megírhatott volna, annyira pocsék... Hát fáj a szemem, a francba, körülbelül erről szól az a négy sor. Ő ilyeneket is tudott írni. Tehát ha tehetséges volnék, akkor lehet, hogy tudtam volna jó verseket írni leülve és ömlesztve, de nem vagyok. Később abba is hagytam ezt. Miután az utánczolt nagy költők elfogytak, már nem érdekelt a dolog. Harminc éve egyáltalán nem írtam verset, és nem is hiszem, hogy most már a további éveimben fogok.

– **Hááát, hogyha valaki nagy költők stílusában új verseket tud írni, ott valami tehetségnek lenni kell...**

– Szerintem ez nem költői tehetség, hanem egyszerűen az, hogy tudok magyarul. Kiabsztrahálom a költő verséből, hogy miként használja a nyelvet; s természetesen a fordítást is bele kell kombinálni ebbe, például Rilket Nemes Nagy Ágnes stílusában „fordítottam”, vagyis úgy írtam, mintha ő fordította volna. Ha az ember tudja a nyelvet jól, akkor ki tudja faragni belőle ezeket a dolgokat. Prózában is próbáltam stílusgyakorlatokat csinálni. Egyszer úgy nyertem egy novellapályázatot még az egyetemen, hogy kiderült: Czine Mihály lesz a zsűrielnök, aki nagy Móricz-rajongó. Ezt a könyvtárban megtudtam a katalógusból, majd elolvastam hat Móricz-novellát, végül írtam egy hetediket utána, és azzal megnyertem. Mindezt meg tudja valaki tenni, ha a nyelvet bírja, de ez más, mint a költői tehetség szerintem. Az több ennél. Hogy a tartalom is adekvátan érkezzon együtt a formával; amikor ő megfogalmazza, amit érez, jöjjön hozzá mindjárt az a nyelvi közeg, melyre annak a tartalomnak szüksége van. Ezt mondjuk még én is tudom. Csak arra nem vagyok már képes, úgy érzem, hogy bennem olyanfajta érzetek vagy gondolatok támadjanak, amelyek versbe kívánkoznak. Nem jön rám, hogy versben kelljen valamit kifejeznem éppen.

– **Itt van ez a *Mózes távozik*. Végül is a tartalmat gyakorlatilag kölcsönözted, és egy formát faragtál meg hozzá?**

– Elképzeltem, mit írna Rilke Mózesről. Volt egy korszaka, amiben régi mítosztörténeteket dolgozott föl, a Bibliából meg más mítoszokból is. Lehet, hogy Rilke mást mondott volna Mózesről, ez nyilván soha nem derülhet ki. Ám ezt voltaképpen nem én akartam mondani, vagy ha mondtam volna, sokkal inkább prózában. Miután elképzeltem, mit mondana Rilke, már ki tudtam faragni hozzá a megfelelő formát. Csakhogy ebben semmi kitörésszerű dolog nincsen, ami egy költőnél azért kell.

– **Azt hiszem, boldogok lehetnénk, ha sok ilyen „tartalmatlan” költő formát keresve tartalmas és formázott verseket írna. Mi van a novellákkal? Az már Vassy Zoltán-novella, vagy nem?**

– Az más, az igen. Ahhoz nem kell költőnek lenni; azt hiszem, még az igazi prózáírók is kifaragják, úgy csinálják, mint én a Mózeset meg a többieket... De ott se arról van szó, hogy a saját érzéseimet kiöntöm magamból. Ahhoz én túl szégyellős vagyok. Bizonyos embereknek elmondok magamról akár mindent, vagy ami éppen akkor fontos, de az, hogy a saját

dolgaimat nyilvánosan kiírom, nem tetszene nekem. Hanem a világról van valamilyen véleményem. Itt van például *A repkény*, ezt még bőven a '70-es években írtam. Meg akartam fogalmazni, hogy egy kommunista, bolsevik típusú gondolkodás, ami azt jelenti, hogy csinálunk egy történelmet, és minden embert manipulálunk, hogy a mi történelemképzetünket megvalósítsa, hogy egy új társadalmat építünk, meg így tovább; hogy ez mennyire naiv elképzelés, mert a világ túlságosan bonyolult ahhoz, hogy ezt bármilyen csoport képes legyen megtenni. Biztosan el fogják fuserálni, ugyanis nem tudják átlátni, mi minden történik még azon kívül, amit ők elképzelnek. Ehhez kerestem egy sztorit, ahol adva van az újságíró, ez a Bohuš. Az öreg néni elmondja, hogyan mesélte neki, hogy az embereket vezetni kell. Tehát mindig kell lennie egy elitnek, amelyik tudja, mi a jó, és a többieket afelé vezetni, hogy boldogok legyenek. Hogy ez mekkora baromság. Ő közben nem tudta, hogy a házban patkányok mászkálnak; egyszerűen a gyereket úgy akarta nevelni, hogy mindent pontosan megtervezett, ugyanúgy, mint ahogy az embereket is nevelni akarta; s akkor kiderült, hogy nem megy. Ha pedig már egyetlen gyereknevelésbe bele tud egy ilyen véletlen momentum így rondítani, úgy mennyivel inkább megtörténhet ugyanez egy egész társadalom nevelésében, ahol még sokkal több kontrollálatlan tényező játszik. Ez egy prózában vagy tudományos dolgozatban kifejezhető gondolat lett volna, s én úgy döntöttem, egyfajta „csehes” stílusban, hogy megírom. Hrabal stílusához hasonlít leginkább így utólag, jöllehet azelőtt írtam, mielőtt még Hrabal megjelent volna hazánkban. Viszont csehes volt. Már Čapeknek voltak ilyenfajta novellái, Hrabal pedig ezt a hagyományt folytatta. Véletlen, hogy erre az ömlesztett hangra épp rábukkantam én is. Az azonban nem véletlen, hogy csehes lett, mert úgy gondoltam, ezt ebben a prágai közegben tudom a kellő szemtelenséggel megfogalmazni. Magyarországon nem annyira adott ez a fajta gúny. Ezért gondoltam, ennek akkor is csehes hangulata lenne, ha magyar szereplőkkel írnám meg. Emiatt inkább cseh szereplőkkel írtam meg. Ráadásul ez egy sorozat, a *Neander-völgyi mesék* egy darabja; akad benne francia, német, amerikai, ez a cseh... meg egy angol. Minden téma, úgy éreztem, egy-egy másik országban jobban ül: tipikusabb közege van, mint másutt.

– Visszatérve a kiinduláshoz, hogy lehet valaki költő és fizikus egyszerre... Ezek szerint te a költészetet is egyfajta kísérletként fogod fel ebből a szempontból?

– Nos, akkor úgy fogtam föl; játéknak. Játéknak, amelyet az ember igyekszik színvonalasan csinálni. Az igaz, hogy arra mindig is volt hajlamom, hogy valami új dolgot hozzak létre. Bármilyen elem kerül, nekem nem az a szórakozás, hogy ismétlek, vagy alkalmazok, hanem hogy csináljak abból a fajtából valami újat. Mikor bejöttek a videojátékok, rögtön elkezdtem videojátékot írni a számítógépre. Azzal mentem ki Amerikába dolgozni, mert éppen ilyesmire volt igény. Persze akkor még BASIC nyelven. Aztán később le is maradtam, amikor már modernebbeket kellett volna írni. Akkor még csak kis figurák lövöldöztek egymásra. Aránylag könnyű volt megírni a programot. Csak ki kellett hozzá találni a megfelelő közeget, hogy érdekes legyen a gyerekeknek, akik játszanak. Később, emlékszem, elkezdtünk Tetrist játszani az egyetemen; én azonnal csináltam egy kétkezes változatot belőle. Két különböző kis tárgy hullott egymás mellett, és bal kézzel, jobb kézzel, négy-négy különböző gombbal kellett őket irányítani. Nem volt könnyű játék, de a diákok nagyon szerették, mert nagyobb kihívás volt, mint egy kézzel játszani egy Tetrist. Szóval az volt az első reakcióm szinte, mikor megismertem a játékot, hogy na akkor csináljunk valami mást belőle... Amikor megkedvelek egy költőt, szeretnék az ő stílusában valami újat alkotni. Ez ugyanaz, mint a kétkezes Tetris, nem érzek különbséget köztük.

– Róma fenyői...

– Ez egy archaizáló, nagyon komoly, lelkes szöveg, azt is ki akartam próbálni. Senecáról szólt. Az volt az ambíciója, hogy Néróból farag egy olyan embert, aki majd jó lesz, meg etikus, meg jó államférfi, és naggyá teszi Rómát. Megvolt a saját rögeszméje róla, hogyan kell ezt elérni.

– **Emlékeztet is egy kicsit ez *A repkényre*. Tehát ez a pszichológiai kísérlet.**

– Hát igen. De nem erre van kihegyezve az egész. Hogy honnan jött az ötlet: mint említettem, Senecáról szól, a római filozófusról, ám végül is Néró az igazi hőse. Mindenki tudja, ki volt ő. És az a tapasztalatom az életben, ha közletről megismerjük a leggonoszabbnak látszó embereket, kiderül, hogy nem is olyan gonoszak. Ők azért belül majdnem mindig úgy élik át a világot, hogy abban erkölcsösen cselekszenek. Nemigen van olyan, mint III. Richárd, aki azt mondta: úgy döntöttem, gazember leszek. Én még ilyen emberrel nem találkoztam. Namost az volt az érdekes feladat, hogy Nérónak beleássak a lelkébe: hogy néz ki egy ilyen ember belülről. Méghozzá egy olyan filozófussal szembeállítva, aki racionális, aki az embereket tényleg éles szemmel meg tudja ítélni. És akinek az a dolga a világban, hogy ezt a Nérót nevelje. Ebből kerekedett ki ez a sztori, ahogy elképzeltem, teljesen légbőlkapottan, az anyjával való kapcsolatra vezetve vissza Néró idegbaját. Tehát ő nem gonosz volt, hanem csak borzasztóan érzékeny, és annyi sérelem érte gyerekkorában, hogy elvesztette minden képességét rá, hogy szeresse az embereket. Mellesleg Seneca világát is föl kellett építeni közben: egy filozófus, aki nagyon szeretné érteni a világot, és a maga korában a többiekhez képest érti is; sokkal élesebb szemmel tudta a dolgokat követni, mint kortársai, ez kiderül a leveleiből is például. S ha ő szembekerül egy ilyen degenerált emberrel, akitől ugyanakkor függ, és tudja, hogy függ tőle az egész birodalom, miképpen tud ez az ember viselkedni az említett élethelyzetben. Nagyon érdekes szituációkat teremt két ilyen embernek a viszonya. No meg vannak a mellékszereplők, a két költő, az egyik Petronius, aki a *Satiricont* írta, megint egy külön figura, mindent kigúnyol, és mindent kiélvez. Ő is benne van: ő hogy reagál erre a konfliktusra, és így tovább.

Nagyon köszönjük, Zoli, további messzire vivő, gyümölcsöző kísérletezést kívánunk!

Olessák Róbert, Paulinyi Tamás (2005)

(Megjelent: a Szintézis Újság 6. számában.)

(A cikk a világhálón: <http://istennyila.hu/hun/text/0003/0013.htm>)